

TOMASZ LANDMANN

ORCID: 0000-0002-9753-9373

Międzynarodowa Wyższa Szkoła Logistyki i Transportu
we Wrocławiu,
t.landmann@wp.pl

Wybrane przejawy sowietyzacji Ukraińskiej Socialistycznej Republiki Radzieckiej na początku lat trzydziestych XX wieku w rozpoznaniu Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego i władz politycznych II RP — część II

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, II RP, komunizm, sowietyzacja, USRR.

SELECTED MANIFESTATIONS OF THE SOVIETIZATION OF THE UKRAINIAN
SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN THE EARLY 1930S IN THE DIAGNOSIS OF
THE SECOND DIVISION OF THE POLISH GENERAL STAFF AND THE POLITICAL
AUTHORITIES OF THE SECOND POLISH REPUBLIC. PART II

Abstract

The aim of this article is to expand upon the considerations initiated in the first part of the article on the manifestations of the progressive sovietization of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the early 1930s. The article addresses a thesis according to which the sovietization of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the years in question prevented the implementation of Ukrainian national liberation slogans. It was also an unfavorable direction in the broader context of Poland's security in regard to the policy pursued by Moscow as well as the proximity of the Second Polish Republic to the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

The presented arguments have led to the conclusion that the sovietization of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the early 1930s nullified the chance for implementing Ukrainian national liberation slogans. The policy pursued by the Soviet Union led to full integration of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the structures of the Soviet state. The sovietization methods limited the right to self-determination of the Ukrainian people. The diversity of methods and

spheres covered by the phenomenon of sovietization in the Ukrainian Soviet Socialist Republic was one of the most important determinants of the effectiveness of this process in the early 1930s.

Keywords: security, the Second Polish Republic, communism, sovietization, the Ukrainian Soviet Socialist Republic.

Wstęp

Artykuł kontynuuje rozważania podjęte w pierwszej części pracy traktującej o wybranych przejawach sowietyzacji Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (dalej: USRR) na początku lat trzydziestych XX wieku w rozpoznaniu Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (dalej: SG WP) i władz politycznych II RP. Autor zdecydował się podzielić analizę na dwie części ze względu na złożoność wybranej problematyki oraz jej istotność i zróżnicowanie interesujących zagadnień traktujących o sowietyzacji USRR w badanych latach. Oddział II SG WP monitorował sytuację w Związku Sowieckim w całym okresie dwudziestolecia międzywojennego. Sporą aktywnością wykazały się również władze polityczne, aby rozpoznać rozwój sytuacji wewnętrznej w sowieckiej Ukrainie. Z racji sąsiedztwa z USRR problematyka rozpoznania tego satelickiego obszaru Związku Sowieckiego pozostawała istotna dla bezpieczeństwa II RP w trudnych warunkach geopolitycznych¹.

W momencie podpisania w marcu 1921 roku traktatu ryskiego, który zakończył wojnę polsko-bolszewicką, Sowietci mogli skupić się na zabezpieczeniu swoich zachodnich granic, w których obrębie pojawiła się także USRR. Przekreśliło to szanse Polski na uzyskanie tego obszaru, a także zmarginalizowało możliwość wywierania wpływu na Ukraińców w celu destabilizowania sytuacji wewnętrznej w Związku Sowieckim². Dodatkowym problemem pozostawał uprawiany przez Moskwę kierunek polityki zagranicznej wobec Polski określany w literaturze jako bazujący na polonofobii³. Obserwowanie przez Polskę rozwoju sprawy ukraińskiej

¹ Wskazuje się, że kwestia ukraińska była jednym z kluczowych aspektów polskiej polityki zagranicznej i rzutowała również na zarządzanie bezpieczeństwem wewnętrznym II RP. Sprawa ukraińska, traktowana w kontekście międzynarodowym z uwzględnieniem rosnącej roli Związku Sowieckiego dla zagrożenia polskiego bezpieczeństwa, miała znaczenie „wręcz kluczowe dla samego istnienia II Rzeczypospolitej”. J.J. Bruski, *Między ukrainizacją a rusyfikacją. Sowiecką polityką narodowościową na Ukrainie w ocenach dyplomacji i wywiadu II RP*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” 17, 2009, s. 7.

² Ł. Donaj, *Polityka bezpieczeństwa niepodległej Ukrainy 1991–2004*, Łódź 2005, s. 42.

³ Ukraina w postaci USRR reprezentowała w tym przypadku ważne miejsce dla realizacji sowieckich interesów w Europie Środkowo-Wschodniej. Rozwój państwa polskiego po zakończeniu pierwszej wojny światowej istotnie godził w interesy sowieckie, zwłaszcza w kontekście możliwości rozprzestrzeniania komunizmu i wciągania kolejnych narodów w strefę wpływów Moskwy. J. Diec, *Polonofobia jako strukturalny składnik rosyjskich doktryn imperialnych*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” 17, 2009, s. 29–44. Jednocześnie Moskwa wykorzystywała istniejące

w związku z sytuacją w USRR było motywowane także zainteresowaniem władz II RP losami licznej Polonii mieszkającej w Związku Sowieckim⁴.

Prezentowana analiza ma na celu określenie i scharakteryzowanie wybranych faktów oraz tendencji świadczących o postępującej sowietyzacji USRR na początku lat trzydziestych XX stulecia. Postawiono pytanie: Jakie były wybrane, istotne z perspektywy bezpieczeństwa narodowego II RP, przemowy sowietyzacji USRR na początku lat trzydziestych XX wieku? Odpowiedź na to pytanie ma przyczynić się do dogłębnego poznania przejawów sowietyzacji USRR w stosunku do treści zaprezentowanych w pierwszej części artykułu. Autor broni tezy, że początek lat trzydziestych XX wieku to okres postępującej sowietyzacji USRR, zjawiska szkodliwego dla realizacji ukraińskich haseł narodowych. Sowietyzacja USRR na początku lat trzydziestych XX wieku była obserwowana przez polski wywiad wojskowy w pewnym sensie także ze względu na to, że jej implikacje mogły wpływać na osłabienie bezpieczeństwa II RP.

Sowietyzacja jako zaprzeczenie kierunku ukrainizacji z lat 1923–1929. Walka z wpływami politycznymi innymi niż komunistyczne w USRR

Przełom lat dwudziestych i trzydziestych XX stulecia oznaczał zerwanie z realizowaną po 1923 roku polityką ukrainizacji USRR. Ta ostatnia wyrażała się w bardziej zliberalizowanym w porównaniu do przełomu lat dwudziestych i trzydziestych podejściu Sowietów do rozwoju szerszej rozumianych spraw narodu ukraińskiego pod panowaniem Związku Sowieckiego⁵. Rozwój kultury ukraińskiej, zatrudnianie Ukraińców w aparacie administracyjnym, równouprawnienie języka ukraińskiego w szkołach czy respektowanie przez Moskwę języka ukraińskiego jako obowiązującego dla załatwiania spraw urzędowych to tylko wybrane przejawy ukrainizacji, z którymi zdecydowano się zerwać na przełomie lat dwudziestych

---

antagonizmy polsko-ukraińskie, aby osłabić II RP. Położenie narodu ukraińskiego w USRR między Polską a Związkiem Sowieckim stwarzało duże możliwości dla działań sowieckich. A. Sowa, *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Zarys problematyki*, Kraków 1998, s. 43.

⁴ Według szacunków z drugiej połowy lat dwudziestych XX wieku na terenie USRR mieszkało niespełna 476,5 tys. Polaków. Ludność polska była trzecią najliczniej reprezentowaną mniejszością na tych terenach, za Rosjanami (2,7 mln) oraz Żydami (1,6 mln). Pomiary nie były jednak wystarczająco precyzyjne, ponieważ część ludności miała problem z samoidentyfikacją narodową, natomiast inni obawiali się represji po zadeklarowaniu polskiej narodowości. Brakowało również jednolitych ram klasyfikacyjnych przy tworzeniu przez komunistów statystyk mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkujących w USRR. Por. H. Stroński, *Katolicy na sowieckiej Ukrainie w latach 1920.*, „Więź” 1993, nr 8, s. 75–82.

⁵ J.J. Bruski, *Między ukrainizacją a rusyfikacją...*, s. 12.

i trzydziestych XX wieku⁶. W Moskwie postanowiono rozprawić się w pierwszej kolejności z ośrodkami politycznymi ruchu ukraińskiego, które oponowały wobec narzuconej władzy Sowietów w USRR. Komunistyczna Partia Ukrainy miała uzyskać dominację, jeśli chodzi o narzucanie społeczeństwu przekazu politycznego, niezależnie od ewentualnego sprzeciwu opozycji. W rezultacie z polecenia Moskwy przystąpiono do rozwiązywania politycznych ośrodków opozycyjnych, zaś z zachowanych archiwaliów wynika, że tylko w październiku 1930 roku rozwiązano dwanaście takich partii⁷.

Zwalczano wszelkie przejawy odchyłeń ideologicznych w strukturach ukraińskiej partii komunistycznej, zgodnie z wytycznymi z Moskwy. W jednym z dokumentów wskazano na następujące stanowisko miejscowych władz w związku z realizowanym kierunkiem sowietyzacji ukraińskiego społeczeństwa i sceny politycznej:

Wszelkie odchylenia ideologiczne zarówno na prawo, jak i na lewo, są najbardziej niebezpiecznymi objawami życia wewnętrznego partii komunistycznej. Jednak i w tym wypadku wrogowie Sowietów pomylili się w swych obliczeniach, gdyż spodziewany rozłam partii komunistycznej nie nastąpił⁸.

Miejscowe władze przystąpiły do centralizacji aparatu państwowego, zgodnie z wytycznymi z Moskwy, co było ważnym elementem odejścia od wcześniej realizowanej polityki ukrajinizacji i zwrotem w rozwoju sytuacji wewnętrznej w USRR⁹. Postanowiono wzmocnić wpływy komunistyczne wśród społeczeństwa,

⁶ Należy pamiętać, że Aleksandrem Achmatowiczem, że „ukrajinizacja nigdy nie była dla bolszewików celem w sobie, a tylko nie dającym się uniknąć ubocznym skutkiem poczynając w celu wzmocnienia władzy”. A. Achmatowicz, *Nowe materiały źródłowe z kijowskich archiwów o ukrajinizacji*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 32, 1997, s. 161. Pozostałości po rusyfikacji ludności ukraińskiej, dążenia władz komunistycznych Związku Sowieckiego do eliminowania nacjonalizmu ukraińskiego, opieszałość w faktycznej realizacji kursu ukrajinizacji w organizacjach przemysłowo-handlowych, wśród części działaczy sowieckich w USRR oraz w Związku Młodzieży Komunistycznej to kolejne argumenty mające świadczyć o tym, że ukrajinizacja na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku okazała się kierunkiem nie do końca zrealizowanym. *Kwestie narodowościowe poza Polską. Ukraina Sowiecka*, „Sprawy Narodowościowe” 1, 1927, nr 4, s. 451.

⁷ Komunikat informacyjny nr 1 Oddziału II SG WP z dnia 28 listopada 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW). Likwidacja kolejnych ośrodków posiadanych o sympatie z ukraińskim ruchem narodowym wpisywała się w represyjny model funkcjonowania państwa sowieckiego, odznaczając możliwość politycznego pluralizmu. Sowietyzacja w obszarze politycznym była immanentną cechą charakteryzującą totalitarny system Związku Sowieckiego jako państwa, w którym nie uznawano legalności jakiegokolwiek zorganizowanej działalności patriotycznej. P. Żurawski vel Grajewski, *Męczeństwo Kresów 1918–1956*, Warszawa 2017, s. 16.

⁸ Komunikat informacyjny nr 6 Oddziału II SG WP z dnia 7 maja 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

⁹ H. Opolska, *Ewolucja najwyższych instytucji przedstawicielskich ZSRR*, „Rocznik Lubelski” 1977, nr 20, s. 36–37.

w którym zamieszkiwała także podatna na represje mniejszość polska. Uzasadniało to potrzebę monitorowania rozwoju sytuacji w USRR przez polskie władze polityczne oraz wojskowe.

Szybko osiągnięte przez Moskwę sukcesy w dziedzinie rugowania ukraińskich haseł narodowych w USRR spotkały się ze sprzeciwem części społeczeństwa domagającej się restytucji niezależnego państwa ukraińskiego. W odezwie propagandowej przygotowanej przez grupę robotników-państwowców wskazano na alternatywny kierunek rozwoju republiki w postaci możliwości stworzenia niezależnej ukraińskiej państwowości z ośrodkiem władzy reprezentowanym przez elitę robotniczą. Proponowano uwzględnienie interesów inteligencji, chłopów, duchowieństwa prawosławnego oraz osób odpowiedzialnych za rozwój ukraińskiego przemysłu. Sowietów traktowano jako jednego z głównych wrogów odrodzenia niezależnej Ukrainy¹⁰. Powyższa propozycja tworzyła jednak zbiór postulatów niemożliwych do realizacji w ówczesnych realiach politycznych. Sowietyzacja sceny politycznej USRR i umocnienie wpływów Komunistycznej Partii Ukrainy na początku lat trzydziestych XX wieku połączone z prześladowaniem przeciwników politycznych przyniosły nowy jakościowo, stały trend w rozwoju życia politycznego w USRR. Był on zaprzeczeniem realizowanego wcześniej w latach 1923–1929 kierunku ukraïnizacji na terenie republiki sowieckiej¹¹.

Aby przyspieszyć efekty zmian politycznych w USRR, dokonano gruntownej weryfikacji uświadczenia partyjnego wśród członków Komunistycznej Partii Ukrainy. Realizując kierunek zwalczania opozycji partyjnej, organizowano liczne zebrania komitetów. Podczas tych zebrań wydano ze struktur partyjnych wiele osób oskarżanych o przynależność do nowo kształtowanej opozycji wobec rządów komunistycznych¹². W celu rozszerzenia wpływów komunistycznych w USRR w lutym 1931 roku postulowano również konieczność ideologicznego opanowania wsi z uwagi na niską świadomość ideologiczną zwłaszcza mas ludności biednej i średniozamożnej¹³.

¹⁰ Odezwa propagandowa do narodu ukraińskiego, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

¹¹ T. Grajżul, *Ukraina Sowiecka w latach 1921–1929 w raportach polskich dyplomatów*, „Meritum” 2009, nr 1, s. 160.

¹² Komunikat informacyjny nr 2 Oddziału II SG WP z dnia 16 stycznia 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

¹³ Powyższe działanie było obliczone w szczególności na wsparcie efektów realizowanego procesu kolektywizacji rolnictwa i wsi. Dostrzeżony opór większości chłopstwa wynikał z niskiego uświadczenia na temat istoty komunizmu i potrzeby udziału mas ludności w likwidacji własności prywatnej. Jako zagrożenie dla skutecznej sowietyzacji USRR, jeśli chodzi o sferę polityczną, władze sowieckie traktowały fakt, że w lutym 1931 roku około 38% nowo przyjętych członków Ukraińskiej Partii Komunistycznej stanowiły osoby oceniane przez dowództwo partyjne jako „elementy inteligentne o bardzo podejrzanej ideologii”. Komunikat informacyjny nr 3 Oddziału II SG WP z dnia 7 lutego 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW). Dowództwo partyjne wyka-

Dodatkowo Moskwa inspirowała dezinformację wśród emigracji ukraińskiej oraz rządów innych państw, aby osłabić agitację ukraińskich środowisk emigracyjnych próbujących poruszyć kwestię niepodległej Ukrainy na arenie międzynarodowej¹⁴. Stałym elementem sowietyzacji USRR na początku lat trzydziestych XX stulecia było podejmowanie przez Sowietów działań w celu kompromitowania działaczy emigracji ukraińskiej w innych państwach europejskich¹⁵. Jako przykład można podać fakt, że polski wywiad wojskowy wymienił w maju 1930 roku korespondencję z Ministerstwem Spraw Wojskowych na temat działań niejakiego Myszaka, podającego się za generała ukraińskiego, z wykształcenia inżyniera kolejowego. Myszak podjął rozmowy z fińskim przedstawicielstwem dyplomatycznym w Pradze, aby dyskutować o ewentualnym wsparciu finansowym działań ukraińskich poza granicami Związku Sowieckiego. W rzeczywistości jednak, inspirowany przez Moskwę, miał kompromitować dążenia niepodległościowe Ukraińców, wykazując się indolencją w rozmowach i dyskredytując sposoby działania ukraińskiej emigracji. Myszak głosił nierealne w ocenie fińskiej dyplomacji postulaty takie jak założenie tymczasowego rządu niepodległej Ukrainy na Rusi Zakarpackiej czy szybkie rozpoczęcie akcji obronnej mającej na celu wyzwolenie Ukrainy spod władzy Moskwy. Polskie władze ustaliły, że wskazana osoba była już na usługach wywiadów kilku państw i okazała się zupełnie niewiarygodna do reprezentowania sprawy ukraińskiej za granicą¹⁶. Powyższe przykłady dowodzą,

---

zało niezadowolenie z efektów sowietyzacji także ze względu na fakt, że w pierwszym kwartale 1931 roku znacząco obniżył się w porównaniu do lat ubiegłych odsetek robotników oraz pracowników wiejskich w strukturze nowo przyjętych członków partii. Udział robotników ukształtował się na poziomie 49%, z kolei udział pracowników wiejskich wyniósł zaledwie 5,6%. Komunikat informacyjny nr 8 Oddziału II SG WP z dnia 15 lipca 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

¹⁴ Jako przykład dezinformacji sowieckiej można traktować działalność Ukraińskiej Narodowej Rady za Granicą w Czechosłowacji, gdzie emigracja ukraińska rozwijała się szczególnie prężnie na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Organizacja, posądzana o inspirację sowiecką, organizowała uroczyste akademie i spotkania, podczas których nagradzano działaczy walczących o wyzwolenie Ukrainy spod wpływów obcych państw oraz świętujących włączenie jej do wspólnego państwa sowieckiego. Uczestników przekonywano o poparciu ze strony licznych kół ukraińskich na emigracji, dezinformując jednocześnie odnośnie do problemów, z którymi borykała się ludność ukraińska wewnątrz Związku Sowieckiego. Ukraińska Narodowa Rada za kordonem, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

¹⁵ Polityka ta była komplementarna wobec aktywności podejmowanej przez komunistów w Związku Sowieckim na rzecz osłabienia możliwości prowadzenia legalnych działań przez działaczy politycznych i społecznych związanych z ruchem ukraińskim. Przyjęte wytyczne co do polityki narodowościowej w Związku Sowieckim kładły nacisk na ograniczenie aktywności polityczno-społecznej podbitych narodów. M. Szumiło, *Ukraińska elita polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 34, 2002, nr 3, s. 36.

¹⁶ Pismo Oddziału II Sztabu Głównego do Szefa Biura Historycznego Ministerstwa Spraw Wojskowych z dnia 16 maja 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

że Moskwa nie tylko dążyła do pełnej komunizacji życia politycznego w USRR, lecz także starała się wzmocnić rolę sowietyzacji tego obszaru poprzez kompromitowanie działań niepodległościowej emigracji ukraińskiej¹⁷.

Znaczenie propagandy sowieckiej w rozwoju kierunku sowietyzacji USRR na początku lat trzydziestych XX wieku

Wyżej wymienionym działaniom towarzyszyło nasilenie sowieckiej propagandy w prasie wychodzącej w języku ukraińskim w USRR. Wskazywano na szkodliwość funkcjonowania partii opozycyjnych wobec komunistów dla rozwoju Związku Sowieckiego i dobrobytu wszystkich nacji, które znalazły się pod zwierzchnictwem Moskwy. Odwoływano się również do związków ośrodków opozycyjnych z czynnikami międzynarodowymi, w tym współpracy z Polakami, którzy mieli szkodzić Ukraińcom będącym obywatelami Związku Sowieckiego. Nasilenie antypolskiej propagandy w sowieckiej prasie ukraińskiej w 1930 roku można traktować jako element działań sowieckich w USRR, który przekładał się na godzenie w interesy II RP. Jesienią 1930 roku w sowieckiej prasie ukraińskiej coraz częściej pojawiały się artykuły, w których wskazywano na represyjny model polityki II RP wobec ukraińskiej sprawy narodowej w Małopolsce Wschodniej. Tendencje ukazywano z podkreśleniem ucisku stosowanego przez władze polskie wobec Ukraińców. W kontekście akcji pacyfikacyjnej w Małopolsce Wschodniej formułowano zarzuty odnośnie do prześladowań przez Polaków cywilnej ludności ukraińskiej, a także nieludzkiego traktowania więźniów politycznych. W prasie posługiwano się takimi hasłami jak „terror faszystowski”, „pacyfikacja” czy „gwałty polskie”. Sowietci finansowali również antypolski przekaz i oszczerstwa

¹⁷ Działania obejmowały próby dotarcia do emigracji ukraińskiej w Polsce, co bezpośrednio rzutowało na stan bezpieczeństwa II RP z uwagi na działania polityczne i wywiadowcze Polski wobec ukraińskiego ruchu narodowego. Skuteczność działań sowieckich była determinowana faktem, że władze II RP nie opracowały w analizowanych latach jednolitej polityki wschodniej. Balansowano między ideą federalistyczną a inkorporacyjną, nie radzono sobie z narastającym problemem mniejszości narodowych, co przebiegało w warunkach stałego zagrożenia ze strony Związku Sowieckiego. J. Kowalczyk, *Granica polsko-ukraińska w XX wieku*, „Przegląd Geopolityczny” 2, 2010, s. 159. Działania polityczne i wywiadowcze II RP wobec ukraińskiego ruchu narodowego w dotychczasowej historiografii są dokładnie zbadane dla początkowego okresu umacniania polskiej państwowości i bezpieczeństwa II RP, to jest dla lat 1918–1923. Por. J. Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wrocław 2004, s. 375 n. Znaczenie dotarcia przez Sowietów do przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w Polsce na początku lat trzydziestych XX wieku było większe, ponieważ problem ukraiński w II RP narastał w związku z nieskuteczną polityką asymilacyjną polskich władz oraz nasilającymi się aktami terroryzmu i nacjonalizmu ukraińskiego w Polsce. M. Mądziel, *Polityka Drugiej Rzeczypospolitej wobec mniejszości ukraińskiej w latach trzydziestych XX wieku*, „Colloquium” 2011, nr 3, s. 24.

pod adresem rządu RP publikowane w emigracyjnej prasie ukraińskiej. Przykładem może być wydawanie w języku ukraińskim w Berlinie periodyku „Ukraińska Gazeta” finansowanego ze środków sowieckiego poselstwa w stolicy Niemiec. W artykule z 6 lutego 1931 roku *Pracujące masy zachodniej Ukrainy w szponach polskiego faszystwu* w sposób tendencyjny oraz z pominięciem istotnych faktów wskazano na tłumienie wyzwoleńczego ruchu ukraińskiego przez władze polskie, a także naruszanie praw posiadaczy ziemskich i robotników ukraińskich. W propagandowy sposób wskazywano na mordowanie tysięcy robotników, katowanie więźniów politycznych oraz rugowanie wszelkich przejawów kultury ukraińskiej, oskarżając rząd polski o stosowanie faszystowskich metod tłumienia rewolucyjnego ruchu robotniczego¹⁸. Komuniści inspirowali przy tym wydawanie artykułów w podobnym tonie w prasie zagranicznej, gdzie wskazywano na polski terror i okupowanie przez Polskę ziem ukraińskich. Podburzanie antagonizmów polsko-ukraińskich było stałym elementem propagandy prasowej w warunkach postępującej sowietyzacji USRR¹⁹.

Jako interesujący przejaw wykorzystywania komunistycznej propagandy w służbie sowietyzacji USRR należy traktować propagandę radiową. W USRR funkcjonował specjalny instytut masowej oświaty partyjnej, który od 5 marca 1931 roku rozpoczął pracę z zakresu partyjnego uświadamiania warstw społecznych. W cyklu wykładów i odczytów radiowych wykwalifikowani lektorzy oraz

---

¹⁸ W artykule sformułowano wezwanie międzynarodowego proletariatu do przyłączenia się do Ukraińców walczących z polską okupacją i dążących do obalenia burżuazyjnej dyktatury II RP. Komunikat informacyjny nr 4 Oddziału II SG WP z dnia 6 marca 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW). Można interpretować, że sowietyzacja USRR była kierunkiem zorientowanym na szerszą perspektywę. Nie chodziło w niej jedynie o wykorzenienie ukraińskiego nacjonalizmu i ruchu narodowego. Wpisywała się dodatkowo w idee walki klasowej, rządów proletariatu przeciwko kapitalistom europejskim, a także osłabienia bezpieczeństwa sąsiadów, aby nie mogli wykorzystać sprawy ukraińskiej do własnych celów. Propagandowe oddziaływanie było ważnym elementem w realizacji tych postulatów forsowanych przez Moskwę. Propaganda sowiecka posługiwała się nader często hasłami „wyzwolenia” oraz „zjednoczenia” Zachodniej Ukrainy i integracji tego regionu z pozostałymi ziemiami ukraińskimi w strukturach jednej USRR. K. Hibel, *„Wojna na mapy”, „wojna na słowa”. Onomastyczne i międzykulturowe aspekty polityki językowej II Rzeczypospolitej w stosunku do mniejszości ukraińskiej w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym*, Münster-Wiedeń 2014, s. 183–184.

¹⁹ Komunikat informacyjny nr 1 Oddziału II SG WP z dnia 28 listopada 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW). W literaturze wskazuje się, że opisywane działania mogły być elementem podburzania Ukraińców przeciwko Polakom, co było ważnym elementem sowietyzacji USRR „w obliczu naporu sowietyzacyjnego i kolektywizacji” na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku. R. Potocki, *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*, Lublin 2003, s. 340.

kierownicy centralnych instytucji państwowych USRR starali się propagandowo pozyskać masy ukraińskie dla potrzeb ideologii komunistycznej²⁰.

Reforma administracji publicznej w USRR jako warunek skuteczności procesu sowietyzacji w badanych latach

Elementem postępującej sowietyzacji USRR była również zmiana systemu administracyjnego po wyborach, wiążąca się ze skasowaniem okręgów i przekazaniem ich kompetencji rejonom (urzędom rejonowym). Zmiana miała przyczynić się do angażowania mas proletariackich do życia politycznego i społecznego, zmniejszenia kosztów funkcjonowania administracji oraz poprawy skuteczności walki z rozrostem biurokracji. W praktyce wprowadzone zmiany miały przede wszystkim ułatwić wzrost kompetencji członków aparatu komunistycznego i możliwości działania celem skuteczniejszego wpływania na ukraińskie społeczeństwo. Według danych na dzień 1 stycznia 1931 roku, w strukturach Ukraińskiej Partii Komunistycznej znalazło się ponad 340 tysięcy członków oraz kandydatów²¹.

Dostrzegano bezpośredni związek między nasiloną propagandą komunistyczną a przystępowaniem nowych osób do Ukraińskiej Partii Komunistycznej. Zmianom administracyjnym towarzyszyło powołanie przez Wszechukraiński Centralny Komitet Wykonawczy instruktorów pracy społecznej w tych rejonach, w których występowały znaczące skupiska mniejszości narodowych, to jest przynajmniej na poziomie 10% wszystkich mieszkańców danego rejonu, lub w rejonach, w których mniejszości żyły w zwartych ośrodkach. W tym samym czasie w sowieckiej prasie wydawanej w USRR, reprezentowanej na przykład przez gazety „Komunist” czy „Proletarska Prawda”, wskazywano zagrożenie ukraińskiego bezpieczeństwa najazdem Polski i Rumunii w obliczu przedłużenia polsko-rumuńskiej konwencji wojskowej. Akcentowano stanowisko, że wspomniany sojusz godzi w byt pań-

²⁰ Komunikat informacyjny nr 6 Oddziału II SG WP z dnia 7 maja 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

²¹ Komunikat informacyjny nr 4 Oddziału II SG WP z dnia 6 marca 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW). Według ustaleń z maja 1931 roku stan liczebny Ukraińskiej Partii Komunistycznej nie przekraczał 251 tys. członków. Mimo rozbieżności danych charakterystycznym poczynaniem sowieckich władz w USRR było realizowanie zabiegów w ramach oświaty partyjnej w szkołach oraz we wszystkich ośrodkach partyjnych w kraju w celu podniesienia świadomości partyjnego w ukraińskim społeczeństwie i przyciągnięcia do partii zwłaszcza robotników. Na przykład w Kijowie specjalne kursy oświatowe ukończyło prawie 15 tys. członków Ukraińskiej Partii Komunistycznej, co stanowiło około 93% wszystkich członków. Z kolei 30–40% członków uczęszczało regularnie na wykłady i zebrania prowadzone przez agitatorów politycznych. Komunikat informacyjny nr 6 Oddziału II SG WP z dnia 7 maja 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

stwowy USRR, tym samym podburzano ukraińską opinię publiczną przeciwko obu sąsiadom. Sowietci posługiwali się dezinformacją, przez co osłabiali ewentualne dążenia narodu ukraińskiego do kontaktów ze stroną polską, aby wzbudzić wzajemne różnice narodowościowe ułatwiające sowietyzację USRR²².

Odnosnie do planowanej na 1930 rok zmiany ustroju władz sowieckich w USRR Oddział II SG WP uzyskał informację, z której wynikało, że sprawy policyjno-porządkowe i funkcjonowanie policji śledczej mają zostać przekazane do wyłącznej kompetencji GRU. Mogło to być elementem wzmocnienia dalszych represji wobec społeczeństwa USRR oponującego przeciwko dokonującym się zmianom polityczno-społecznym²³. Sprawy z zakresu kolektywizacji planowano powierzyć komisariatowi spraw komunalnych, który miał zająć miejsce Komisariatu Spraw Wewnętrznych. W związku z rosnącą liczbą aresztowanych postanowiono również włączyć sprawy więziennictwa do wyłącznej kompetencji Komisariatu Sprawiedliwości²⁴. Reforma administracji publicznej w USRR była nieodzowna z racji szybko dokonujących się zmian wymuszonych procesem kolektywizacji i konieczności skuteczniejszego zwalczania wszelkich elementów określanych jako pozapaństwowe.

Walka z religią i organizacjami religijnymi jako stały element działań w ramach sowietyzacji USRR

Ważnym elementem sowietyzacji ukraińskiego społeczeństwa na początku lat trzydziestych XX wieku pozostawały działania komunistów wymierzone przeciwko kościołom i związkom wyznaniowym oraz religii w ogóle. Komuniści prowadzili kampanię prasową przeciwko obchodom chrześcijańskiego święta Wielkanocy, jednocześnie formułowali zarzuty, że popi, rabini oraz księża agitu-

²² Od marca 1931 roku w prasie ukraińskiej inspirowanej ideologicznie przez Sowietów pojawiały się wyraźne oskarżenia pod adresem Polski z uwagi na rzekome przygotowywanie się Warszawy do wojny z ZSRR, przy aprobacie Francji i Wielkiej Brytanii, a także dążenia do uzyskania neutralnej postawy Niemiec. Komunikat informacyjny nr 5 Oddziału II SG WP z dnia 31 marca 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

²³ W literaturze podkreśla się, że dokonujące się na początku lat trzydziestych XX wieku zmiany w funkcjonowaniu poszczególnych służb i struktur oraz zadań wywiadu politycznego i wojskowego Związku Sowieckiego pozostawały w orbicie stałego zainteresowania Oddziału II SG WP. Dostrzeżono jednak, że widoczna rywalizacja GRU jako centrali wywiadu wojskowego ze służbami wywiadu politycznego (NKWD oraz OGPU) nie była czynnikiem, który mógłby istotnie osłabić rosnące efekty działań sowieckich w USRR, w części szkodliwe także dla ludności polskiej oraz — szerzej — sprawy polskiej z powodu sytuacji wewnętrznej w tej republice sowieckiej. A. Peplński, *Wywiad Polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996, s. 254.

²⁴ Raport polityczno-informacyjny nr 5 Konsulatu RP w Kijowie z dnia 18 lutego 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

ją przeciwko realizacji planu pięcioletniego, nawołują chłopów i robotników do niestawiennictwa w pracy, a tym samym szkodzą interesom narodowym i wypełnianiu zadań budowy socjalizmu. Komuniści traktowali ośrodki życia religijnego jako miejsca, w których nawoływano ludność do sprzeciwu wobec kolektywizacji, co szczególnie godziło w interesy socjalistycznego rozwoju USRR. Jednym ze sposobów przeciwdziałania zagrożeniu przez władze komunistyczne, a zarazem formą wzmocnienia tendencji sowietyzacyjnych, było zaangażowanie Związku Wojujących Bezbożników (dalej: ZWB) w działania przeciwko ośrodkom religijnym w USRR²⁵.

Głównym organem zajmującym się aktywnością przeciwko chłopom i innym warstwom społecznym identyfikującym się z religią była Rada ZWB w Charkowie²⁶. Z archiwaliów wynika, że w ocenie komunistów w USRR walka na froncie religijnym była „jedną z najważniejszych dziedzin walki klasowej, bo w tej dziedzinie — środkami religii — walczy i broni się kułactwo”²⁷. W zachowanych archiwaliach odnotowano, że na obszarze całej USRR komunistyczne władze systematycznie zamykały cerkwie. Działania realizowano w taki sposób, aby stworzyć pozór, że jest to odpowiedź na żądania zgłoszone przez ludność miejscową²⁸.

²⁵ ZWB jako ateistyczna organizacja sowiecka powstał w 1925 roku, początkowo pod nazwą Liga Bezbożników. W większości rekrutujący się z młodzieży członkowie Związku dokonywali aktów wandalizmu w cerkwiach prawosławnych oraz profanacji cmentarzy i przedmiotów kultu religijnego na obszarze Związku Sowieckiego. Aktywność przejawiała się również w przygotowywaniu prelekcji, głównie dla ludności wiejskiej, podczas których próbowano uświadomić mieszkańcom szkodliwość religii dla rozwoju społeczeństwa socjalistycznego. M. Smoleń, *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917–1991*, Warszawa 1994, s. 119. Działalności Związku przypisuje się ważną rolę w zwalczaniu religii oraz inwigilowaniu mieszkańców w USRR. Szacuje się, że na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku organizacja liczyła około 465 tys. członków. R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 86.

²⁶ W 1929 roku ZWB przedstawił postulat zamknięcia wszystkich kościołów na obszarze USRR, przez co uczynił z walki z religią kluczowy element działań sowietyzacyjnych. ZWB jako część Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików) prowadził równoległe politykę represji wobec zakonników i zakonnice, dążąc do wyrugowania tych wspólnot ze społeczeństwa ukraińskiego w USRR. B. Kumor, *Historia Kościoła, cz. 8. Czasy współczesne 1914–1992*, Lublin 1995, s. 211.

²⁷ Komunikat informacyjny nr 7 Oddziału II SG WP z dnia 13 czerwca 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW). Podkreśla się, że działalność ZWB ułatwiała komunistom inwigilację środowiska Cerkwi prawosławnej, a tym samym chłopstwa jako warstwy społecznej o najsilniejszej identyfikacji religijnej. Członkowie ZWB brali udział w napaściach na chrześcijan i dokonywali aktów sabotażu, czego przykładem było wysadzenie w powietrze kilku kościołów w USRR, w miejscowościach: Gródek Podolski, Satanów, Płoskirow i Zwiahel. Oprócz tego działalność ZWB intensyfikowano w regionach, gdzie mieszkaly duże skupiska mniejszości polskiej na Ukrainie. M. Krzyszycha, *Polacy na Ukrainie. Zarys dziejów*, Lublin 2003, s. 82.

²⁸ W dokumencie z 25 czerwca 1930 roku odnotowano zdjęcie dzwonów z cerkwi we wsi Horowicze jako efekt zgody na zebraniu przeprowadzonym wśród mieszkańców wsi. W rzeczywistości zebranie odbyło się przy udziale zaledwie 128 osób spośród ogólnej liczby 1572 mieszkańców, a organizatorzy uznali, że zdjęcie dzwonów z cerkwi jest życzeniem wszystkich mieszkańców wsi.

Istotnym elementem sowietyzacji w związku z eliminowaniem podstaw życia religijnego w społeczeństwie USRR były dążenia komunistów do rozbicia Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Konsul RP w Kijowie w raporcie z 4 lutego 1930 roku poinformował, że przedstawiciele Cerkwi z obawy przed represjami starali się prezentować w oficjalnych kontaktach ugodową postawę względem komunistycznych władz, nie rezygnowali jednak w rzeczywistości z przyjęcia roli ośrodka propagującego większe uświadomienie narodowe w społeczeństwie ukraińskim. W szeregach Cerkwi znalazły się także osoby deklarujące antysowieckie poglądy, w tym petlurowcy, czyli zwolennicy przywrócenia Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL), niezależnej od Moskwy. Działalność Cerkwi potraktowano jako szkodliwą dla interesów Centralnego Komitetu Ukraińskiej Partii Komunistycznej. Władzom komunistycznym udało się rozbić struktury Cerkwi poprzez aresztowanie jej prominentnych członków, w tym kierownika, Włodzimierza Czechowskiego²⁹. Cerkiew zmuszono ostatecznie do samolikwidacji. Informacje na ten temat władze polityczne i wojskowe II RP przekazały sobie we wzajemnej korespondencji od początku lutego do kwietnia 1930 roku³⁰.

Rozbiciu struktur wewnętrznych Cerkwi towarzyszyła akcja szkalowania jej działalności, realizowana w prasie finansowanej przez Moskwę. W jednym z raportów Konsula RP w Kijowie z lutego 1930 roku stwierdzono, że w prasie sowieckiej przypisano Cerkwi:

poważną rolę w przygotowaniu kontrrewolucji nacjonalistycznej na Ukrainie, z celem obalenia rządów radzieckich i stworzenia samodzielnej demokratycznej Republiki Ukraińskiej — wszystko to przy poparciu bezpośrednim antysowieckiej emigracji narodowościowej i państw obcych, imperialistycznych sąsiadów i wielkich mocarstw³¹.

Biuletyn Biura Prasy Ukraińskiej nr 86 z dnia 25 czerwca 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

²⁹ Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna była traktowana przez Oddział II SG WP i polskie władze polityczne jako ośrodek o silnym podłożu politycznym, a zarazem jako „ostoja [...] myśli i uświadomienia narodowego w kierunku niezależności Ukrainy”. Raport polityczno-informacyjny nr 4 Konsulatu RP w Kijowie z dnia 4 lutego 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW). Likwidacja tego ośrodka była ciosem dla ewentualnej walki o wyzwolenie Ukrainy spod zależności od Związku Sowieckiego. Wpisywała się również w szerzej pojmowany kierunek zwalczania wpływów religijnych w społeczeństwie USRR. Warto podkreślić, że władze Cerkwi, z racji znacznych wpływów w społeczeństwie, oskarżano o podburzanie chłopstwa ukraińskiego, mające skutkować licznymi zabójstwami przedstawicieli władz komunistycznych na wsi. J.M. Kupczak, *Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939*, Wrocław 1994, s. 118.

³⁰ Pismo Oddziału II SG WP do Szefa Biura Historycznego Ministerstwa Spraw Wojskowych z dnia 1 kwietnia 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

³¹ Raport polityczno-informacyjny Konsulatu RP w Kijowie z dnia 8 lutego 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW). W raporcie wskazano na sowiecką propagandę, według której Cerkiew od początku istnienia miała być organizacją jawnie antysowiecką, a co za tym idzie — kontrrewolucyjną, grupującą w znacznej części ludzi niewierzących, wykorzystujących organizację wyłącz-

W konsekwencji władze Cerkwi zmuszono do powzięcia uchwały o samorozwiązaniu³².

W lutym 1930 roku do Oddziału II SG WP docierały informacje o równolegle realizowanej przez władze komunistyczne polityce prześladowania Kościoła katolickiego w USRR³³. Aresztowano księży, zarzucając Kościołowi katolickiemu wspieranie antyrządowych działań. Aresztowano, wymienionych jedynie z nazwisk, prałata Świderskiego z Baru, wikarego Mioduszewskiego z Płoskirowa, księdza Bienieckiego z Połonnego oraz proboszcza Lewińskiego z Witnicy. Stosowano ucisk podatkowy, czego przykładem było obłożenie podatkiem dochodowym za sprzedaż świec kościoła w Białej Cerkwi przy sformułowaniu bardzo krótkiego, trzydniowego terminu zapłaty. Kościół wkrótce przeznaczono do zamknięcia³⁴. W dniach 1–7 lutego 1930 roku GPU aresztowała kolejnych księży, w tym Markuszewskiego z Habnego, Zycha z Malina oraz księży o nazwiskach Madera i Woronicz. Ostatecznie zamknięto kościoły w Białej Cerkwi i Włodzimierzu Wołyńskim³⁵. Ataki wymierzone w Kościół katolicki spotkały się z reak-

---

nie w celach politycznych. Władze Cerkwi posądzano także o wspieranie nacjonalizmu ukraińskiego, uprawianie szowinizmu i popieranie Spółki Wyzwolenia Ukrainy jako organizacji, w ocenie Moskwy, szkodliwej dla urzeczywistnienia sprawy ukraińskiej w Związku Sowieckim. *Ibidem*.

³² Na podstawie analizy materiałów archiwalnych zgromadzonych w CAW Jan Jacek Bruski wyraził pogląd, że Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna była uważana przez sowieckie władze „za matecznik nacjonalizmu”, co przyspieszyło decyzję Moskwy o potrzebie likwidacji tej organizacji, ponieważ działalność Cerkwi godziła w postęp sowietyzacji USRR. J.J. Bruski, *Między ukrainizacją a rusyfikacją...*, s. 17. Rozwiązanie Cerkwi przesądzało w konsekwencji o zakończeniu funkcjonowania ważnego ośrodka walczącego od 1919 roku o umocnienie ukraińskiej państwowości i niezależności. T. Olejarz, *Religie na Ukrainie*, [w:] *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, red. T. Kapuśniak, M. Pietraś, Lublin 2007, s. 47.

³³ Represje objęły w dużej mierze ludność ukraińską, ponieważ w procesie historycznym część osób przeszła na katolicyzm z uwagi na masową polonizację szlachty ruskiej, która dążyła do zrównania statusu politycznego i ekonomicznego ze szlachtą polską. P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994, s. 17. Należy pamiętać, że większość wyznawców katolicyzmu w USRR stanowili Polacy. Prześladowania Kościoła katolickiego dotknęły zatem w pierwszej kolejności mniejszość polską, której udział wśród wyznawców katolicyzmu w USRR sięgał od 70% do 80%. A. Patek, *Z uwag nad położeniem Kościoła katolickiego w ZSRR w okresie międzywojennym*, „Dzieje Najnowsze” 27, 1995, nr 1, s. 2. Podkreśla się, że rok 1930 to swoisty przełom, jeśli chodzi o nasilenie prześladowania wyznawców katolicyzmu w tej części Związku Sowieckiego. G. Zackiewicz, *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego 1918–1939*, Kraków 2004, s. 484.

³⁴ Raport polityczno-informacyjny nr 4 Konsulatu RP w Kijowie z dnia 4 lutego 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

³⁵ Raport polityczno-informacyjny nr 5 Konsulatu RP w Kijowie z dnia 18 lutego 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW). Duchownych katolickich i prawosławnych werbowano także na tajnych agentów GPU oraz NKWD, co było kolejnym przejawem sowietyzacji społeczeństwa USRR na początku lat trzydziestych XX wieku. Z kolei w 1930 roku GPU wystosowało żądanie do wszystkich księży katolickich pod groźbą różnego rodzaju kar, aby podpisali deklarację o współ-

cją papieża Piusa XI, który potępił politykę sowiecką oraz wystosował w lutym 1930 roku apel do reszty świata, aby wyraziła sprzeciw wobec wskazanego przejawu sowietyzacji USRR³⁶.

W tym samym miesiącu Oddział II SG WP uzyskał informację o ogólnym nasileniu terroru w społeczeństwie USRR. Z inicjatywy sowieckiego GPU masowo aresztowano księży sprzeciwiających się nasileniu walki z religią przez komunistyczne władze. To z kolei godziło w bezpieczeństwo Polonii zamieszkującej USRR z racji na fakt, że należała do niej w większości ludność katolicka. Konsul RP w Kijowie przekazał informację, z której wynikało, że Sowieci mieli przygotowywać ogólnonarodową akcję przeciwko duchowieństwu katolickiemu oskarżanemu o szpiegostwo na rzecz Polski poprzez kontakt z polskimi przedstawicielstwami dyplomatycznymi w Związku Sowieckim oraz działalność kontrrewolucyjną. Osoby skazane na zesłanie, a identyfikujące się z Kościołem katolickim zaczęto w styczniu 1930 roku masowo ściągać do Kijowa w celu wymuszenia zeznań, co w ocenie konsula RP w Kijowie mogło stanowić argument przemawiający za przygotowywaniem przez Sowieców szerzej zakrojonej akcji przeciwko Kościołowi katolickiemu³⁷.

Sowietyzacja USRR przyczyniła się do wielu trudności, które już w połowie 1930 roku odnotowywano w prasie znajdującej się poza oficjalnym obiegiem sowieckim. Wskazywano na niedostateczną ilość chleba wydawanego obywatelom na kartki, co wywoływało niezadowolenie mas społecznych żyjących w skrajnej nędzy. Kolektywizacja rolnictwa pod wieloma względami okazała się nieskuteczna, co doprowadziło do sytuacji, że w części okręgów w USRR nie zrealizowano zakładanych planów zasiewów na wiosnę 1930 roku. Poruszano problem chaosu na kolejach ukraińskich, co prowadziło do sytuacji, w której tylko około 75% pociągów kursowało zgodnie z rozkładami jazdy. Odnoszono się do pacyfikowania wszelkich przejawów niezadowolenia społecznego przez siły policyjne w miastach³⁸. Zakrojona na szeroką skalę akcja zwalczania wpływów Cerkwi i Kościoła katolickiego w USRR była z kolei dodatkowym przejawem postępującej sowiety-

---

pracy z władzami komunistycznymi. R. Dzwonkowski, *Męczeństwo chrześcijan na Wschodzie*, „Kwartalnik Ethos” 14, 2001, nr 1/2, s. 132.

³⁶ H. Stroński, *Losy ludności polskiej na Ukrainie Radzieckiej w latach 20-30-tych a II Rzeczpospolita*, [w:] *Polska tożsamość na emigracji*, red. J. Leoński, L. Wątróbski, Szczecin 2007, s. 239; H. Stroński, *Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939*, Warszawa 1998, s. 278.

³⁷ Masowy terror i aresztowania osób mieszkających na obszarze USRR dotknęły nie tylko ludność ukraińską, lecz także Polaków. Nasilenie represji było efektem odpowiedzi Moskwy na ogólnospołeczny sprzeciw w USRR wobec procesu kolektywizacji rolnictwa i walki z religią, zarówno katolicką, jak i prawosławną. Konsulat RP w Kijowie odnotował fakt masowych aresztowań ludności polskiej w okręgach zwonogródzkim oraz humańskim, zwłaszcza wśród dawnych robotników cukrowni i urzędników rolnych. *Ibidem*.

³⁸ Biuletyn Biura Prasy Ukraińskiej nr 86 z dnia 25 czerwca 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce, teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

zacji opisywanej republiki wchodzącej w skład Związku Sowieckiego. Ukazywała również metodykę działań władz sowieckich w realizowanym procesie³⁹.

Podsumowanie i wnioski

W ramach podsumowania badanej problematyki autor postanowił sformułować następujące wnioski:

1. Zróżnicowanie metod i sfer poddanych procesowi sowietyzacji USRR na początku lat trzydziestych XX wieku to kluczowe uwarunkowanie przesądzające o powodzeniu tego procesu z punktu widzenia polityki wewnętrznej Związku Sowieckiego.

2. Ważnymi przejawami sowietyzacji USRR w badanych latach były umocnienie wpływów komunistycznych na scenie politycznej, walka z opozycją, reformy administracyjne, rozszerzenie propagandy sowieckiej, a także skuteczne przeprowadzenie akcji represyjnej wobec organizacji religijnych.

3. Sowietyzacja USRR była środkiem realizacji polityki wewnętrznej Związku Sowieckiego. Za jej sprawą uniemożliwiono Ukraińcom realizację idei narodowej, to jest wyzwolenia się spod wpływów Moskwy i utworzenia własnego państwa.

4. Zainteresowanie Oddziału II SG WP i polskich władz politycznych zróżnicowanymi przejawami sowietyzacji USRR na początku lat trzydziestych XX wieku świadczyło o dążeniu przez II RP do możliwie dogłębnego poznania sytuacji wewnętrznej w bezpośrednim sąsiedztwie na wschodzie.

Przedstawione argumenty korespondują z postawioną tezą, że zjawisko sowietyzacji USRR ujawniło się w zróżnicowanych przejawach i stało się na początku lat trzydziestych XX wieku szkodliwe dla urzeczywistnienia ukraińskich haseł narodowych. Sowietyzacja oznaczała ostateczne zerwanie z kierunkiem ukraińzacji, który w wielu punktach i tak sprowadzał się jedynie do formalnych rozwiązań wewnętrznych w USRR. Sowietyzacja oznaczała także przekreślenie możliwości funkcjonowania samodzielnego, niepodległego państwa ukraińskiego w ostatniej dekadzie dwudziestolecia międzywojennego.

Co więcej, sowietyzacja USRR na początku lat trzydziestych XX wieku była obserwowana przez polski wywiad wojskowy także ze względu na to, że jej implikacje mogły wpływać na osłabienie bezpieczeństwa II RP. Rozprzestrzenienie oraz umocnienie wpływów komunizmu w bezpośrednim sąsiedztwie państwa polskiego z pewnością było zjawiskiem niekorzystnym. Realizowany kierunek rozwoju sytuacji wewnętrznej w USRR przekreślał ponadto szansę ewentualnego zbliżenia i porozumienia polsko-ukraińskiego. Represje i prześladowania Koś-

³⁹ W literaturze podkreśla się, że wymienione przykłady działań sowieckich przyczyniły się do stworzenia podatnego gruntu pod nasilenie sowietyzacji USRR w latach 1937–1939. K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005, s. 514.

ciola, propaganda sowiecka i terror wobec ludności cywilnej uderzały nie tylko w ludność ukraińską, lecz także w mniejszość polską żyjącą w USRR.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Biuletyn Biura Prasy Ukraińskiej nr 86 z dnia 25 czerwca 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Komunikat informacyjny nr 1 Oddziału II SG WP z dnia 28 listopada 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Komunikat informacyjny nr 2 Oddziału II SG WP z dnia 16 stycznia 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Komunikat informacyjny nr 3 Oddziału II SG WP z dnia 7 lutego 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Komunikat informacyjny nr 4 Oddziału II SG WP z dnia 6 marca 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Komunikat informacyjny nr 5 Oddziału II SG WP z dnia 31 marca 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Komunikat informacyjny nr 6 Oddziału II SG WP z dnia 7 maja 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Komunikat informacyjny nr 7 Oddziału II SG WP z dnia 13 czerwca 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Komunikat informacyjny nr 8 Oddziału II SG WP z dnia 15 lipca 1931 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Odezwa propagandowa do narodu ukraińskiego, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Pismo Oddziału II SG WP do Szefa Biura Historycznego Ministerstwa Spraw Wojskowych z dnia 1 kwietnia 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Pismo Oddziału II Sztabu Głównego do Szefa Biura Historycznego Ministerstwa Spraw Wojskowych z dnia 16 maja 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Raport polityczno-informacyjny nr 4 Konsulatu RP w Kijowie z dnia 4 lutego 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).
- Raport polityczno-informacyjny Konsulatu RP w Kijowie z dnia 8 lutego 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

Raport polityczno-informacyjny nr 5 Konsulatu RP w Kijowie z dnia 18 lutego 1930 roku, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

Ukraińska Nacjonalna Rada za kordonem, AIJP w Ameryce, Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce,teczka 701/7/5 (Komunikaty Informacyjne Oddziału II SG WP i MSW).

Opracowania

- Achmatowicz A., *Nowe materiały źródłowe z kijowskich archiwów o ukrainizacji*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 32, 1997, s. 161–180.
- Bruski J.J., *Między ukrainizacją a rusyfikacją. Sowiecka polityka narodowościowa na Ukrainie w ocenach dyplomacji i wywiadu II RP*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” 17, 2009, s. 7–27.
- Diec J., *Polonofobia jako strukturalny składnik rosyjskich doktryn imperialnych*, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU” 17, 2009, s. 29–44.
- Donaj Ł., *Polityka bezpieczeństwa niepodległej Ukrainy 1991–2004*, Łódź 2005.
- Dzwonkowski R., *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939. Zarys historii*, Lublin 1997.
- Dzwonkowski R., *Męczeństwo chrześcijan na Wschodzie*, „Kwartalnik Ethos” 14, 2001, nr 1/2, s. 125–138.
- Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku*, Warszawa 1994.
- Grajżul T., *Ukraina Sowiecka w latach 1921–1929 w raportach polskich dyplomatów*, „Meritum” 2009, nr 1, s. 133–161.
- Grünberg K., Sprengel B., *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005.
- Hibel K., *„Wojna na mapy”, „wojna na słowa”. Onomastyczne i międzykulturowe aspekty polityki językowej II Rzeczypospolitej w stosunku do mniejszości ukraińskiej w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym*, Münster-Wiedeń 2014.
- Kowalczyk J., *Granica polsko-ukraińska w XX wieku*, „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 2, s. 153–168.
- Krzyszczcha M., *Polacy na Ukrainie. Zarys dziejów*, Lublin 2003.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, cz. 8. *Czasy współczesne 1914–1992*, Lublin 1995.
- Kupczak J.M., *Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939*, Wrocław 1994.
- Kwestie narodowościowe poza Polską. Ukraina Sowiecka*, „Sprawy Narodowościowe” 1, 1927, nr 4, s. 451–462.
- Mądziel M., *Polityka Drugiej Rzeczypospolitej wobec mniejszości ukraińskiej w latach trzydziestych XX wieku*, „Colloquium” 2011, nr 3, s. 23–32.
- Olejarz T., *Religie na Ukrainie*, [w:] *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, red. T. Kapuśniak, M. Pietraś, Lublin 2007, s. 33–63.
- Opolska H., *Ewolucja najwyższych instytucji przedstawicielskich ZSRR*, „Rocznik Lubelski” 1977, nr 20, s. 21–43.
- Patek A., *Z uwag nad położeniem Kościoła katolickiego w ZSRR w okresie międzywojennym*, „Dzieje Najnowsze” 27, 1995, nr 1, s. 1–12.
- Peplowski A., *Wywiad Polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996.
- Pisuliński J., *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wrocław 2004.
- Potocki R., *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939*, Lublin 2003.
- Smoleń M., *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917–1991*, Warszawa 1994.
- Sowa A., *Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Zarys problematyki*, Kraków 1998.

- Stroński H., *Katolicy na sowieckiej Ukrainie w latach 1920.*, „Więź” 1993, nr 8, s. 75–85.
- Stroński H., *Losy ludności polskiej na Ukrainie Radzieckiej w latach 20-30-tych a II Rzeczpospolita*, [w:] *Polska tożsamość na emigracji*, red. J. Leoński, L. Wątróbski, Szczecin 2007, s. 223–239.
- Stroński H., *Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939*, Warszawa 1998.
- Szumiło M., *Ukraińska elita polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 34, 2002, nr 3, s. 21–37.
- Zackiewicz G., *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego 1918–1939*, Kraków 2004.
- Żurawski vel Grajewski P., *Męczeństwo Kresów 1918–1956*, Warszawa 2017.